

УДК 781.7(477.82)

Ірина Довгалюк (Львів)**ДО ІСТОРІЇ ПОЛІСЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ
ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ
ТА КАЗІМЕЖА МОШИНСЬКОГО**

Музично-етнографічна експедиція на середнє Полісся 1932 року, в якій взяли участь Філарет Колесса, Казімеж Мошинський та його асистентка Ядвіга Клімашевська, стала важливим спільним українсько-польським проектом дослідження музичного фольклору поліщуків. Значний результативний вислід експедиції (понад дві сотні записаних мелодій) забезпечило використання у збирацькій роботі фонографа. В експедиції було рекордовано щонайменше 24 фонографічні валики, декілька з яких збереглися і до сьогодні.

Ключові слова: Філарет Колесса, Казімеж Мошинський, середнє Полісся, музично-етнографічна експедиція, фонографування.

Музично-етнографічна експедиція на середнє Полісся, яку восени 1932 року здійснили Філарет Колесса, Казімеж Мошинський та Ядвіга Клімашевська стала важливою сторінкою у вивченні народномузичної тра-диції поліщуків. Згромаджені у цій збирацько-науковій подорожі фольклорні матеріали послужили її учасникам потужною джерельною базою для низки серйозних наукових студій [16: 409-425; 18; 32]. Водночас дослідники зробили вагомий внесок і у справу фонографування народної музики Полісся.

Взагалі ж, як перебіг, так і результати цієї експедиції сьогодні, здавалося б, належно висвітлені в науковій літературі, насамперед завдяки працям Софії Гриці [2; 3, с.110-122; 4, с.91-94; 5, с.67-81; 18, с.3-24]. Втім, окремі аспекти проекту все ж залишились поза увагою як українських, так і закордонних науковців [23, с.794; 25; 26, с.13-181; 29, с.236-237; 31, с.576]. Особливо це стосується питання звукового документування поліського фольклору. У пропонованому дослідженні представлено також низку інших, не відомих досі фактів, пов'язаних з експедицією та її подальшою долею.

Історія спільної дослідницької подорожі розпочалася у лютому 1932 року, коли К. Мошинський листовно звернувся до Ф. Колесси з пропозицією разом поїхати у музично-етнографічну експедицію на Полісся [3, с.114]. У листі він зокрема писав: «Ви не повірите, як мене непокоїть, що середнє Полісся все ще залишається для музикознавців землею незнаною... поліські [пісні], які я зараз згадую (зокрема деякі

веснянки, колядки) справили на мене незабутнє враження, видались мені якимись особливо незвичними 'прастарими'. Чи бажали б Ви поїхати на кілька тижнів на Полісся в липні-серпні або вересні на кошт Фонду національної культури (Funduszu Kultury Narodowej)» [3, с.114]. К. Мошинський пропонував Ф. Колесі всіляку підтримку та допомогу в поїздки, а відтак і авторські права на зібрані ним матеріали.

К. Мошинський був захоплений поліською традиційною культурою та добре знав цей край. Ще 1914 року він розпочав систематичне вивчення східного Полісся, отримавши стипендію Каси ім. Йозефа М'яновського [23: 794]. Народна культура Полісся цікавила його й у наступні роки. Однак польський дослідник був насамперед етнологом. Вочевидь, бачачи в терені цікавий народномузичний матеріал і не маючи для його вивчення необхідної освіти, він добре розумів, що для фахових студій традиційної музичної культури поліщуків потрібний спеціаліст-етномузиколог.

У Ф. Колесси інтерес до вивчення цих теренів був взаємним. Про потребу спеціального етномузикознавчого дослідження краю він писав: «В українській етнографічній літературі досі замало уваги присвячувано Полісся; зокрема ж вражає майже повна недостача музично-етнографічних матеріалів з українського Полісся» [16, с. 409]. Окрім того, ця експедиція могла би стати для українського вченого продовженням серії досліджень фольклору маргінальних українських територій, яку він розпочав ще 1910 року музично-етнографічною поїздкою на Бойківщину [6], а продовжив у 1911-1913 роках дослідженням Лемківщини [17], а відтак і інших подібних територій. Тож Ф. Колесса радо відгукнувся на запрошення польського етнолога.

Приклад співпраці музиканта з філологом або ж етнографом в українській музичній фольклористиці був не новим і не поодиноким. Згадати хоча б такі результативні тандеми музикантів Станіслава Людкевича та Філарета Колесси з філологом Осипом Роздольським, або ж з етнографом Володимиром Шухевичем. Та на відміну від попередніх співпраць, коли транскриптори-музиканти в терен не виїжджали, у цій польовій мандрівці участь взяли обидва дослідники.

Очевидно, серйозні аргументи К. Мошинського про нагальну необхідність дослідження Полісся, а також його приятельські взаємини з директором Фонду національної культури Юзефа Пілсудського інженером Ст. Михальським посприяли тому, що на оплату видатків подорожі, теренові бадання та купівлю

фонографічних валиків Фонд виділив збирачам 570 злотих – суму, яку просив К. Мошинський [33: В 69].

Експедиція на середнє Полісся відбувалася з 11 по 26 вересня 1932 року¹. Приїхавши спочатку до повітового міста Лунінця та 10 вересня отримавши дозвіл на «етнографічні бадання» в межах повіту без права порушувати його границі [14], наступного дня дослідники виїхали в Хоростів, яке за вибором К. Мошинського і стало їхньою польовою базою². Вже 12 вересня Ф. Колесса замельдувався в поліційному відділі села і цього ж дня розпочав свою дослідницьку працю. Відтак впродовж понад двох тижнів збирачі працювали “день в день від рана до пізнього вечора” [33: В 70]. Метою експедиції, як зазначав Ф. Колесса, стало “зібрання якнайбільшої кількості народних пісень з мелодіями в околицях Полісся, котре ще не вивчене з музично-етнографічного боку” [18: 25].

Керівником експедиції був К. Мошинський³ – на той час завідувач кафедри етнографії слов’ян Ягелонського університету Він займався організаційною стороною подорожі, а окрім того “управляв фонографом і дуже ретельно записував пісенні тексти” [18: 25]. У цьому йому всіляко допомагала Ядвіга Клімашевська (Jadwiga Klimaszewska), асистентка Ягелонського університету (в майбутньому видатний етнолог)⁴, яка вирушила у експедицію за власні кошти лише для того, щоби ознайомитися із Поліссям [33: В 70]. Я. Клімашевська також, правдоподібно, взяла на себе і обов’язки фотографа. Вона знімкувала народних виконавців, предмети поліського побуту, будівлі, краєвиди, а також і дослідників за роботою⁵.

¹ Ці дати вказані у польових чернетках Ф. Колесси.

² Філарет Колесса подав: “с. Хоростів”. Сьогодні: с. Хоростово, район Солігорськ, область Мінськ (Білорусія).

³ Казімеж Теофіл Францішек Мошинський (Kazimierz Moszyński 1887-1959) – професор, завідувач кафедри етнографії слов’ян у Ягелонському університеті (Краків, Польща). та кафедри етнографії та етнології університету Стефана Баторого (сьогодні Вільнюського університету, Литва). Дійсний член Польської Академії наук (1952), а також Інституту антропології у Парижі (1924), Слов’янського інституту в Празі (1929), НТШ (1933), Наукового угро-фінського товариства в Гельсинках (1938), Угорського наукового етнографічного товариства (1939). Засновник і редактор наукового часопису “Lud słowiański” (1929).

⁴ Імовірно, Ф. Колесса ще до експедиції був знайомий з Я. Клімашевською. Принаймні у його архіві зберігається лист, датований 1931 роком від Я. Клімашевської [22]. Український дослідник зустрічався з нею на одному з міжнародних конгресів, ймовірно в Антверпені 1930 року.

⁵ Низка світлин зберігається у Приватному архіві Філарета Колесси.

«Головний тягар праці, – як писав К. Мошинський, – впав тим самим на проф. Колессу, який насправді з надзвичайним запалом, вмінням, старанністю і терпінням зумів за короткий час... не тільки списувати тексти, але, що найважливіше, старанно занотувати зі слуху дуже значну кількість мелодій» [33: В70]. Тож усі троє фактично працювали паралельно, іноді разом і з одним і тим же виконавцем, кожен виконуючи свою частину роботи.

У Хоростові дослідники мали всебічну підтримку та сприяння керівника місцевої школи Качмаркова, а також православного священика К. Райни. Саме завдяки допомозі священика збирачам вдалося зафіксувати фольклорний матеріал не тільки від місцевих жителів, але й від селян з ближніх і дальніх навколишніх сіл, зокрема, Чолонця¹, Пужичів², Березняків³, Вітччини⁴, присілка Хоростова – Груздово⁵. У Хоростові народні мелодії збирачі записали також від колишніх жителів й інших населених пунктів Полісся, зокрема, Олі Бойко, служниці з села Луги⁶, дружини священика Райнової, яка походила з села Велемичі біля Давид-Городка⁷, Насті Череваки, родом родом з села Стахів⁸ та гармоніста Михайла Пушкаря з Мозира⁹. Виїхавши з Хоростова 24 вересня [14], фольклористи зробили зупинку та зафіксували фольклорний матеріал у с. Сінкевичі¹⁰ та передмісті містечка Лунінець¹¹.

Перший робочий день 12 вересня Ф. Колесса розпочав із оглядового знайомства з співаками та їхнім репертуаром. Його польовий нотний зошит розпочинається словами: «Перегляд пісень і співачок» [11]. Із фрагментарних записів народних мелодій, які зробив український дослідник того дня видно, що це були, так би мовити, попередні, розвідкові нотатки для подальшої ретельної збирацької

¹ Сьогодні: с. Чолонець, район Солігорськ, область Мінськ (Білорусія).

² Філарет Колесса подав: с. Пужичі. Сьогодні: с. Пузичі район Солігорськ, область Мінськ (Білорусія).

³ Сьогодні: с. Березняки, район Петриков, область Гомель (Білорусія).

⁴ Філарет Колесса подав: с. Вітччина. Сьогодні с. Вітччин район Лунінець, область Брест (Білорусія).

⁵ Сьогодні: с. Груздово район Солігорськ, область Мінськ (Білорусія).

⁶ Сьогодні: с. Луги, район Лунінець, область Брест (Білорусія).

⁷ Сьогодні: с. Велемичі, район Столін, область Брест (Білорусія).

⁸ Філарет Колесса подав: с. Стахів. Сьогодні: с. Стахово, район Столін, область Брест (Білорусія).

⁹ Сьогодні: м. Мозир, область Гомель (Білорусія).

¹⁰ Сьогодні: с. Сінкевичі, район Лунінець, область Брест (Білорусія).

¹¹ Сьогодні: м. Лунінець, область Брест (Білорусія).

роботи. Так, наприклад, під № 5 записано фрагмент голосіння за мамою, яке наступного дня фольклорист записав повторно уже повністю. Деякі твори першого дня дослідник взагалі не нотував, а зазначив хіба їхні інципіти. Всього ж, таким чином Ф. Колесса зафіксував 29 творів [11]. Симптоматично, що до записування фонограф того дня так і не був задіяний.

Повноцінна збирацька робота була налагоджена лише наступного дня, 13 вересня. Першою інформанткою українського фольклориста стала жителька с. Хоростів Марія Чечура, так згодом схарактеризована Ф. Колессою: «Жінка біля 50 років, зубожіла, заклопотана. У виконуваних нею мелодіях поряд з великою та малою терцією поміж I і III ступенями звукоряду часто вдалося помітити і нейтральну терцію» [18, с.26]. Польові замітки фольклориста свідчать, що саме вона була однією з тих місцевих співачок, з якими він спілкувався першого ж дня його ознайомчої роботи. Тоді вона йому наспівала уже згадане голосіння за мамою.

Збирацький сеанс 13 вересня був розпочатий із фіксації обрядових мелодій: веснянок, щедрівок, весільних наспівів. Цього ж дня до роботи був залучений і фонограф. На фонографічні валики дослідники зарекордували щедрівки від Карпа Данілевіча з Чолонця. Вибір саме на цього виконавця можливо впав через те, що жінкам було лячно співати до незнаного апарату, а Карпо Данілевіч, як писав про нього Ф. Колесса, був «закоренілий п'яниця» [18, с.26], тож і страху у нього, мабуть, було менше.

Фольклорист здебільшого проводив по три збирацькі сеанси денно. У його польових транскрипційних чернетках так і зазначено: «12.9.32. рано», «12.9.32. вдень», «12.9.32. вечер» [11]. Загалом за один робочий день Ф. Колесса занотовував приблизно 30 мелодій. У польовому зошиті на початку фіксації він зазвичай вказував імена, прізвища виконавців та час запису. Так, наприклад, виглядав його робочий день 13 вересня: «рано» фольклорист странскрибував з голосу М. Чечури 12 мелодій, «вдень» – три мелодії від Карпа Данілевіча та ще три від тої ж М. Чечури, «вечір» – 10 мелодій від Хведосі Корж і Параски Мороз [11].

Серед записаних Ф. Колессою на Поліссі народномузичних творів, переважають пісні, серед яких – обрядові: колядки, веснянки, купальські, обжинкові, весільні, похоронні голосіння; чимало звичайних пісень, колискових. Інструментальні награвання

здебільшого представляють танцювальну музику, є також пастуші мелодії, єврейська пісня, заграна на скрипці, зразки вокально-інструментальної музики: спів з приграванням на скрипці. Цікавим є запис «Козака (камаринського)» від О. Левовича, який голосом імітував гру скрипки [9]. У рукописі окрім мелодичної лінії збереглася і її підтекстовка: “Ой тід рід ріда...”, яка чомусь не була опублікована у виданому збірнику [18, с.91].

Під час збирацького сеансу Ф. Колесса записував народні мелодії на великих картках нотного паперу. Якщо ж пісня була рекордована лише на фонографічні валики, тоді він тут же у нотному зошиті ставив наступну за порядком цифру та зазначав, що пісня чи пісні були рекордовані на валики, а також випишував або ж словесний текст твору повністю, враховуючи при тому всі його фонетичні нюанси, або ж подавав лише інципіти записаних на фоновалики пісень. При дубльованому записі мелодії, (слуховому та фонографічному), Ф. Колесса біля порядкового номера твору робив ще й позначку: «Ф», а деколи проставляв зірочку – «*» [11]. Інколи, як виглядає, Ф. Колесса та К. Мошинський працювали одночасно із різними виконавцями, бо зустрічаються мелодії, схоплені на валики К. Мошинським, однак про які немає ніяких записів у замітках Ф. Колесси. В окремий зошит збирач фіксував пісенні словесні тексти, зазначаючи порядковий номер мелодії, а при записі на фоновалики, також і номер валика і зафіксованої на ньому пісні – «Фон. № 1.1».

Разом з українським фольклористом словесні тексти пісень фіксував і К. Мошинський. Він записував їх або безпосередньо у процесі співу, або з надиктовування. Записавши пісню з наговорювання, дослідник просив виконавця обов'язково її ще й проспівати та при потребі робив необхідні правки [33: В 69-70]. Збереглися коментарі К. Мошинського, який так описував свою роботу: 29-літня співачка Хведося Корж «диктувала тексти в спосіб попросту класичний, вимовляючи їх голосно і виразно силабу за силабою, майже не помиляючись» [33: В 73]. Ця виконавця щоразу приготувлялася до сеансу, пригадуючи собі пісні заздалегідь. Фіксуючи словесні тексти, К. Мошинський намагався якнайточніше зберегти поліську говірку. Для їхнього фонетичного запису він застосував цілу низку різних спеціальних діакритичних знаків.

У польових чернетках біля творів Ф. Колесса занотовував і різну супровідну інформацію, зокрема, вказував його жанр (щедрівка,

колядка, веснянка, голосіння, весільна), місце в обряді («як тільки весілля починається у молодого», «Як ідуть уже з молодою», «Хлопець іде по молоду») [9], давав характеристику виконавцям і їхньому співу («співачка подекуди не додержує ритму», «Характеристична прикмета Левковича: переривання мелодії окликом ‘Ой’ (голосіння)» [9]). Інколи збирач зазначав коментарі самих виконавців. Так, роблячи запис «Метелиці» Ф. Колесса подав також і коментар: «Скрипка. Грав Кузьма Михалкович, сліпий музикант з Березняків», а відтак: цей танець, «по словам Кузьми ‘Гіндрика’ танцювали давніше старі баби, ще й тепер танцюють на весіллі, як понапиваються». Його ж гру на дудці фольклорист охарактеризував так: «Левк[ович] очевидно боровся з труднощами нездалого інструменту; тому його гра виходить тяжко і з зупинками» [9]. Подавав фольклорист й інші різні примітки, які торкалися осіб виконавців, їхнього походження, відношення до музики, манери виконання тощо. Подібну інформацію фіксував у своїх польових чернетках і К. Мошинський [33: В 71-74].

Відтак важко погодитися з Анною Чекановською про те, що зацікавлення Ф. Колесси «виконавським аспектом було інспіроване дякуючи працям К. Мошинського» [27, с.105]. Цілком можливо, що український фольклорист дещо і почерпнув для себе із методики теренових бадань польського дослідника. Однак на питання, які стосувалися осіб виконавців та їхнього мистецтва Ф. Колесса звернув увагу ще у своїх студіях про думи [15 б): с.101-103, 311-317], де дав коротку, але змістовну характеристику народним професіоналам. Окремі коментарі з описом народних співаків були опубліковані і в його лемківському збірнику [17, с.IX-X]. Вочевидь, обидва дослідники приділяли певну увагу як самим інформантам, так і їхнім вико-навським можливостям, втім кожен у контексті своїх засадничих зацікавлень.

У приватному листі до директора Фонду національної культури, який передував офіційному зверненню К. Мошинського про фінансову підтримку подорожі, дослідник просив надати йому спеціальні кошти і на купівлю фонографа [3, с.116]. Власного звукозаписувального апарату польський етнограф не мав, з приводу чого у листі до Ф. Колесси дуже розпачував, що “коли були гроші на організацію ‘Люду слов’янського’” [3, с.115-116], він не скористався нагодою та не купив такого «необхідного знаряддя праці» для

етнографа як фонограф. З листування видно, що К. Мошинський був дещо спантеличений пошуком фонографа та сумнівався, що на його купівлю він отримає необхідні гроші від Фонду, так само як і в тому, що взагалі зможе десь роздобути цей звукозаписувальний пристрій. Фонограф мав у себе Юліуш Зборовський¹, однак К. Мошинський був з ним не знайомий, а тому в листі до Ф. Колесси і писав про складність з ним домовитися [3, с.115-116].

Коштів на придбання фонографа від Фонду національної культури таки не надійшло, однак К. Мошинському все ж вдалося позичити звуко-записувальний апарат у Северина Удзелі – видатного польського етнографа та фольклориста, засновника етнографічного музею у Кракові. С. Удзеля мав власний фонограф, який, за словами К. Мошинського, «був майже не вживаним і цілком у доброму стані» [3, с.116-117]. Можливо, К. Мошинський отримав його у своє розпорядження вже у березні 1932 року.

Виглядає, що питання необхідності задіяти в експедиції фонограф підняв саме Ф. Колесса. Адже, запрошуючи українського фольклориста в дослідницьку поїздку на Полісся, К. Мошинський жодного разу не згадував про використання у збирацькій роботі звукозаписувальної техніки. Попри таку ініціативу українського збирача, в експедиції, як було сказано вище, Ф. Колесса з фонографом не працював.

Як виглядає із рукописних документів з архіву Ф. Колесси, на фонографічні валики народні мелодії збирачі рекордували хіба у с. Хоростові. Покинувши село, пісні фіксували лише зі співу. Про це свідчить чернетка транскрипцій на якій зазначено: «Мелодії зібрані на Поліссі 13-24. XI. 1932. З валиків фонографу списав Ф. Колесса» [12]. Наразі мелодій, які би були записані по дорозі додому на валики в інших селах не віднайдено.

За підрахунками К. Мошинського, на фонографічні валики йому з асистенткою вдалося схопити 81 народномузичний твір. А це – 59 вокальних та 22 інструментальних мелодій [33: В 70], серед яких награвання на скрипці, гармонії, дудці (за Ф. Колессою) чи фуярці (за К. Мошинським), пастушій трубі (за Ф. Колессою) або ж лігавці (за К. Мошинським). Всього за наскрізною нумерацією, проставленою

---

¹ Юліуш Зборовський – мовознавець, етнограф, музейник, директор Татшанського музею в Закопаному (Польща). У 1914 році записував на фонограф гуральський фольклор [28: 525].

польськими збирачами було рекордовано дев'ятнадцять валиків. Втім, окрім них, як зазначав Ф. Колесса у рукописах, були валики, які мали свою «окрему нумерацію». А це ще принаймні ще п'ять циліндрів (№ 100, 101, 103, 200, 201) [9]. Тож загалом на Поліссі було рекордовано щонайменше 24 валики. Також польські дослідники зафіксували 228 словесних текстів пісень із фрагментами [33: В 69].

Філарет Колесса безпосередньо зі співу, як він зазначає у передмові до збірника, записав 163 пісенні мелодії, чотири інструментальні награвання [18: 27, 28], а також 234 пісенні тексти. Очевидно він мав на увазі тільки ті твори, які були опубліковані, бо у чернетці справоздання з експедиції, він вказав дещо інші цифри. За цим документом фольклорист “безпосередньо від співаків занотував 197 мелодій” [13]. Приблизно таку ж цифру назвав Ф. Колесса і у листі до закарпатського фольклориста Івана Панькевича, якому зразу ж по приїзді з експедиції писав, що на Поліссі він «зібрав понад 200 пісень з мелодіями» і з того «60 при допомозі фонографу» [1, с.128].

Як мінімум двадцять дві [18, с.27] (а за справозданям – 46) мелодії було одночасно рекордовано на фонографічні валики та занотовано зі співу. Подібними «двоякими записами (здійсненими за допомогою фонографу та слуховими) користувався також проф. Роберт Лях» [18, с. 27]. Таку ж методику подвійного, слухового та фонографічного документування народних мелодій Ф. Колесса використовував ще у своїх лемківських експедиціях 1912-1913 років [17, с. IV].

Подаючи коментар щодо практики подвійної фіксації народних мелодій, Ф. Колесса, зокрема, писав: “Поміж слуховими записами та фонографічними є приблизно така різниця, як поміж фотографією та малюнком: фонограф утриваює до дрібниць навіть випадкові риси даного предмету докладно, але механічно, тоді коли художник прагне охопити найбільш суттєві риси, найбільш характерні, котрі повторюються в моменті руху» [18, с.27]. Дослідник, маючи на той час значний досвід як транскриптор, добре знав усі ті проблеми, які виникали при записі народних мелодій з фонографічних валиків. Признаючи переваги та достоїнства рекордування народної музики, Ф. Колесса розумів, що співаючи у фонограф, на який фіксували здебільшого лише перші строфи, виконавець міг ненароком і помилитися, а відтак у нотаціях, зроблених виключно з фонозапису, передавалося не типове, а випадкове. Тому, на думку дослідника,

фаховий транскриптор повинен прослухати пісню від початку до кінця та, відділивши випадковість від закономірності, узагальнити почуте. Тим то Ф. Колесса фонографічний запис порівнював із фотографією, а слухову транскрипцію – із працею художника. Він фактично спробував підняти питання про потребу рекордування пісні повністю, а не лише її першої строфи, всупереч практиці фонографування народних мелодій, яка була прийнята в Україні у той час.

Після повернення до Львова Ф. Колесса взявся за опрацювання привезених з експедиції матеріалів. Це були як власно зроблені записи, так і передані йому фонографічні валики, рекордовані К. Мошинським та його асистенткою [18,с.25]. Кошти на підготовку праці до друку, як і на експедицію, були надані К. Мошинському Фондом національної культури [5, с.69].

Збірник під заголовком «Народна музика на Поліссі» («Muzyka ludowa na Polesiu») мав вийти польською мовою за авторства, як виглядає, хіба лише Ф. Колесси. До збірки було відібрано 117 вокальних та 26 інструментальних мелодій¹. Він був готовий до публікації уже наприкінці 1937 року, а незабаром у друкарні Каси ім. М'яновського у Варшаві була розпочата підготовка його випуску.

Однак, десь на початку 1939 року, через зміни «у складі працівників і настроях Каси ім. М'яновського» [3, с.120-121], працю над збірником, незважаючи на те, що частина його була вже надрукована, призупинили. У листі К. Мошинського до Ф. Колесси, датованому 18 січня 1939 року, польський дослідник констатував: «Дуже мені прикро, що, як це зовсім недавно дійшло до мого відома, друкування дійсно стало припиненим... В кожному разі не підлягає сумніву, що ситуація серйозно загострилася внаслідок погіршення відносин поляків до українців» [Цит. за: 3, с.92]. У наступному листі К. Мошинський, обговорюючи проблему призупинення видання збірки, з обуренням писав: «Між іншим визнано, що вступна розвідка Вельмишановного Пана до 'Пісень' – небезпечна!!!» [3, с.121-122]. Польський дослідник був настільки знервований такою ситуацією, що навіть забув наклеїти марку на конверт.

Та К. Мошинський не змирився з таким поворотом подій та доклав максимум зусиль, щоби завершити публікацію поліських мелодій. Він навіть робив спроби домовитися з видавництвом

---

¹ На початку 1950-х років Ярослав Шуст зробив анотацію-опис поліського збірника, який зберігався у архіві Ф. Колесси, де подає саме такі цифри [24].

Польської академії наук про публікацію збірника у їхній друкарні, так як і «прецедент для прийняття Академією речей, друкованих в інших місцях» [3: 120-121] уже був.

Врешті друкарня Каси ім. М'яновського таки погодилася продовжити видання збірника. У листі, датованому 1 лютим 1939 року К. Мошинський повідомив свого українського колегу про відновлення роботи над польським збірником. І хоча проходила вона, можливо, не так жваво, як того би хотілося обом фольклористам, про що вони неодноразово писали у своїх листах один одному, праця тривала.

Насамперед була надрукована та передана Ф. Колессі для першого вичитування вступна стаття до збірника. У листі, датованому 4 травнем 1939 року, вченого повідомили, що буквально на днях йому буде вислано вже видруковані «на чисто», поправлені після першої коректи, два аркуші вступної статті до збірника. До тижня було обіцяно видрукувати і ноти, а також не затримувати друк усієї збірки [21].

Дійсно, в архіві фольклориста зберігаються фрагменти вступної статті до збірника, пересланої йому для коректи. Точніше, навіть її два варіанти: старіший з правками збирача та поміткою «отримав 2.V.39», «коректа 18.V.39» і новіший, із уже поправленими помилками та врахованими правками. На видрукованих сторінках проштамповано дати: 11, 20, 23 травня 1939 року [10].

Невдовзі Ф. Колессі на коректу були вислані і набрані ноти. Очевидно дослідник не затягував із вивіреним текстом, бо вже у листі від 31 серпня 1939 року представник Каси повідомив його про виправлення помилок у нотному тексті уже після зробленої коректи [21].

Дуже серйозна та виважена робота велась і над упорядкуванням пісенних текстів до збірника. За дорученням К. Мошинського, викладачі кафедри української філології Ягелонського університету мовознавець, славіст Юліан Ґеник-Березовський і мовознавець, фольклорист Іван Зілінський звіряли пісенні тексти, які зафіксував Ф. Колесса із записами польського фольклориста. Це робилося для «виготовлення чистопису до друку» [19], оскільки кожному з фольклористів, учасників експедиції, безперечно важко було уникнути суб'єктивності «слухових відчуттів, а також впливу етнічного модусу мислення» [18, с.8]. Про високу точність записів словесних текстів Ф. Колесси свідчить лист І. Зілінського до

українського фольклориста, датований 1 липнем 1939 року, де, зокрема, було констатовано: «Не робили ми абсолютно жадних [підкреслення. – І. З.] змін або поправок у Ваших текстах. Тепер саме закінчив уже т. Генік доручену йому роботу й вислав усі матеріали Мош[инському] разом з цілим Вашим рукописом у найбільшій порядку яко вартісний текст на адресу проф. Мошинського до Вільна для перегляду та авент[уальних] доповнень» [19].

Під час роботи над збірником в упорядників збірника промелькнула також думка додати до праці ще й резюме французькою мовою [21], однак, як виглядає, така ідея не була прийнята представниками Каси з великим ентузіазмом, оскільки, як було сказано Ф. Колесі в листі, датованому 21 серпнем 1939 року «ні в кошторисі, ні початковому плані книжки не було мови про резюме в чужих мовах» [21]. Посильну участь в підготовці видання, судячи із переписки з Ф. Колесою, взяла і Я. Клімашевська [22].

Тож перелічені факти є незаперечним свідченнями того, що робота, незважаючи на різні непорозуміння, таки була продовжена. Проте, всі старання виявилися намарними. Друга світова війна перервала працю. Окрім того, як рукописні, так і вже готові до друку поліські матеріали були розпорошені по різних архівних зібраннях, частина з них взагалі була знищена [27 с.105]. Збірник поліського фольклору побачив світ аж 1995 року, завдяки старанням Софії Грици [18].

Рукописні матеріали, які зібрав в експедиції Ф. Колесса, зберігаються сьогодні в приватному архіві академіка у Львові. Це – польові чернетки, зокрема записи народних мелодій та словесних текстів, зроблені в терені, транскрипції народних мелодій, списані з фонографічних валиків уже у Львові, списки записаних творів, рукопис вступної статті до збірника тощо.

Фонографічні ж валики, після транскрибування з них мелодій, Ф. Колесса повернув К. Мошинському. Це відбулося, мабуть, десь не раніше 1937 року, оскільки малоімовірно, що, не викінчивши працю, фольклорист поспішив би віддати валики. Відтак, за свідченням Ф. Колесси «фонографічні валики, які становлять власність Фонду Народової Культури, були депоновані проф. К. Мошинським Етнографічному закладові університету С. Баторого у Вільно» [18, с.56]. Очевидно Ф. Колесса мав на увазі кафедру етнографії та етнології університету Стефана Баторого, завідувачем якої з 1935 по

1940 рік саме був К. Мошинський. Згодом валики були передані до Литовського фольклорного архіву при Інституті литовської літератури і фольклору¹, де зберігаються й сьогодні².

Нині в архіві Інституту знаходяться два валики під номерами 15 та 18. На футлярах, у яких зберігаються валки, виписані їхні паспорти дані. Так на валику під номером 15, датованому 21 вересня 1932 року, зафіксовано чотири пісні у с. Хоростів від дружини місцевого священика М. Райнової. Заспівані пісні вона «запам'ятала замолоду у Велемичах» [18, с.27]. Ф. Колесса, даючи характеристику цій народній співачці, зазначав, що виконавця «дуже точно відтворювала народний спів» [18, с.27], «співає досить чисто з виразним відтінюванням інтервалів. Подекуди вивляє манери місцевих співачок. У вимові слідно змішаних говорів з околиць Давидгородка і Хоростова з деяким впливом російської мови» [9]. Усі рекордовані на валику мелодії, розшифровані Ф. Колессою і поміщені у збірнику. Це пісні: «Да добраноч» [18, с.96], «Ой журавко, журавко» [18, с.124], «Уже сонце за гор, за гор» [18, с.79-80], «Володарь» [18, с.69].

На другому фоновалику (№ 18), фонографованому 22 вересня³, схоплено інструментальну музику. Зокрема, як вказано на футлярі, тут записано гру на «фуярці» (дудці) від Т. Циби з с. Чолонець. На цей же валик рекордовано також два «Козачки» та «Бариню», виконані на «фуярці» (дудці) Олексієм Левковичем.

Дещо уточнюють інформацію про рекордовані на валику № 18 мелодії дані з каталогу фонозаписів Литовського фольклорного архіву [34]. Так, всього на циліндр було записано шість творів. Дві «пастуші мелодії» у виконанні Т. Циби та чотири, схоплені від О. Левковича,

¹ Литовський фольклорний архів було засновано в Каунасі 1935 року. Після встановлення радянської влади інституція стала підрозділом Інституту литовської мови і літератури, а відтак Інституту литовської літератури та фольклору у Вільнюсі. [35: 15].

² Цю інформацію мені люб'язно надала старший науковий співробітник Литовського фольклорного архіву док. Аусте Накієне (Austė Nakienė), за що їй сердечно дякую.

³ Датування цього валика викликало низку запитань, а відтак і думок. На кришці його футляра проставлена дата: "22. IV. 1932 р.". Виглядає на те, що фольклорист міг помилитися, ставлячи цифру "V" (IV) замість "X" (IX). І цей валик було рекордовано таки у вересні, а не квітні. Саме 22 вересня 1932 року фольклористи проводили сеанс з О. Левковичем, про що є записи у польовому зошиті словесних текстів. Водночас, може бути і те, що, позичивши фонограф, польський фольклорист, випробовуючи апарат, зробив пробні записи у Хоростові, куди згодом поїхав разом з Ф. Колессою, а вже потім рекордований валик долучив до решти.

зокрема «пастуша мелодія», про яку не було жодних відміток на футлярі та три перелічені вище твори – два «Козачки» та «Бариня».

Даючи характеристику народним виконавцям, з якими прийшлося працювати в терені, К. Мошинський писав, що його особливо вразила «розмаїтість типів серед співаків та інструменталістів» [33: В 71], втім, на особливу увагу претендував саме 67-літній селянин Олексій Левкович з с. Пужичі, який з рідного села ніколи далеко і не виїздив. За словами польського етнографа, це був дуже інтелігентний і симпатичний залюблений у народну пісню пісняр-аматор. Він відзначався великою музикальністю, мав добру музичну та словесно-текстову пам'ять, а відтак обширний пісенний репертуар. Співати любив ще з дитинства і як розповідав К. Мошинському, у нього була навіть спеціальна пісня, яку співав, щоб злагіднити гнів матері [33: В 71]. Голосом також уміло імітував скрипкові мелодії [18, с.28]. О. Левкович залюбки грав на сопілці, хоча не мав доброго інструменту. Значно скупішу інформацію залишили збирачі про Т. Цибу з с. Чолонець. Хіба те, що йому було 19 років, він грав «на сопілці ('дудці') і на пастушій трубі» [18: 28].

В архіві Інституту літератури та фольклору зберігався ще один валик. Однак він розбитий. Спираючись на супровідну інформацію на футлярі, на цей фоноциліндр було рекордовано сигнали на пастушій трубі (лігавці) [36: 191-202]. Це могли бути награвання на пастушій трубі Т. Циби з с. Чолонець [18, с.193-194].

У 2006 році, завдяки співпраці Литовського фольклорного архіву з Віденським фонограмархівом, у числі 340 мелодій з 105 валиків, у цифровий формат було переведено і десять народних мелодій, записаних на двох валиках у поліській експедиції [36, с.191]. А вже 2007 року вийшов компакт-диск, на якому автори CD Аусте Накієне та Рута Жарсеїне помістили дещо і з поліських фольклорних матеріалів [30].

Втім, виглядає, що Ф. Колесса не всі валки переслав К. Мошинському. Принаймні один валик з цієї експедиції знаходився донедавна в колекції фонографічних валиків у архіві Інституту народознавства НАН України Львові [8]. Сьогодні збереглася хіба магнітофонна копія та опис валка, які 1976 року зробив Любомир Кушлик. Саме ця інформація і допомогла ідентифікувати валок. На футлярі, зокрема, було зазначено: «О. Levkovič, 16. IX. [Ро...]». І датування, і виконавець є прямим доказом місця запису валика. Однак,

через аварію водопроводу в Інституті на початку 1990-х років колекція фоноваликів сильно постраждала. Більшість з валків вціліла, втім значна частина з них втратила свої футляри, а отже і паспортизацію. Серед таких не ідентифікованих сьогодні фоновалків може бути і поліський раритет.

Казімеж Мошинський і
Філарет Колесса
під час збирацького сеансу у
селі Хоростів Лунінецького повіту.
Вересень 1932 року.
Фото Ядвіги Клімашевської.

Народна співачка
Настя Черевака.
с. Хоростів Лунінецького повіту.
Вересень 1932 року.
Фото Ядвіги Клімашевської.

К. Мошинський планував разом з Ф. Колессою продовжити музично-етнографічне обстеження південної частини Полісся вже наступного, 1933 року¹. Дослідник збирався знову звернутися до Фонду національної культури за фінансовою допомогою. Для аргументації потреби такої експедиції він просив Ф. Колессу зразу ж після повернення до Львова зробити бодай попередній звіт про поїздку 1932 року. Виглядає, що Ф. Колесса відгукнувся на прохання свого польського колеги. Окрім того, український дослідник у листопаді 1932 року звітував про «здобутки своєї етнографічної екскурсії на середнє Полісся» і на засіданні ЕК НТШ [7, с.19]. Повідомлення про результати спільного музично-етнографічного дослідження із транс-крипціями Ф. Колесси п'яти поліських мелодій К. Мошинський опублікував у часописі «Lud słowiański» наприкінці 1932 року [33: В 69-В 79].

Однак, задумана чергова експедиція так і не відбулася. Найвірогідніше, засадничою причиною була відсутність коштів. Адже, плануючи поїздку 1932 року, директор Фонду попереджав

¹ Збирачі також планували і музично-етнографічне обстеження Волині [20].

К. Мошинського, що «наступний бюджетний рік буде катастрофічним» [3, с.116-117], вочевидь, маючи на увазі власне 1933 рік. Водночас завадив здійсненню запланованого також початок друку другого тому «Культури людської словян» К. Мошинського, про що той повідомляв свого колегу в листі від 30 серпня 1933 року [20].

Отож, поліська експедиція, у якій взяли участь Філарет Колесса, Казімеж Мошинський та його асистентка Ядвіга Клімашевська, стала вдалим та результативним проектом із дослідження та збереження поліського музичного фольклору. І український, і польський учені на той час мали серйозний науковий багаж і чималий польовий досвід. Оперування різними методиками документування музичного фольклору, задіюючи до роботи і новітні методи фонографування народної музики, сприяло отриманню відповідно ґрунтовних фахових результатів. Відтак, вагомим результатом їхньої спільної дослідницької мандрівки стало окрім серйозних теоретичних студій, і понад дві сотні записаних народних мелодій, з яких майже половина була зафіксована на фонографічні циліндри. І хоч сьогодні збереглася лише незначна частина цих звукових документів, вони є важливим та унікальним фонічним джерелом середньополіської музичної культури першої третини ХХ століття. Валики цінні не тільки для історії української етномузикології, але, зважаючи на трагічну долю польської фонографічної колекції, є раритетним документом рекордування народної музики і в історії польської культури, а відтак збагачують і європейську фонографічну скарбницю.

Література

1. *Гошовський Володимир*. Листування Івана Панькевича з Філаретом Колесою / Володимир Гошовський // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – 1969. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 107-147.
2. *Грица Софія*. Видатний дослідник фольклору Слов'янщини / Софія Грица // НТЕ. – 1971, липень-серпень. – № 4. – С. 46-58.
3. *Грица Софія*. Листи К. Мошинського до Ф. Колесси / Софія Грица // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – Київ, 1973. – Вип. 8. – С. 110-122.
4. *Грица Софія*. Ф. М. Колесса / Софія Грица. – Київ, 1962. – 112 с.
5. *Грица Софія*. Фольклористична праця з українсько-білоруського Полісся Ф. Колесси та К. Мошинського. Дискурс з А. Чекановською / Софія Грица // Грица Софія. Трансмісія фольклорної традиції. – Київ; Тернопіль, 2002. – С. 67-81.
6. *Довгалюк Ірина*. Перша бойківська експедиція Філарета Колесси / Ірина Довгалюк // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2009. – Вип. 9. – С. 54-69.

7. Книга протоколів засідань членів Етнографічної комісії за 1914-1943 р. // Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 1. – Оп. 309. – Од. зб. 746. – Арк. 19.
8. Колекція фонографічних валиків // Архів Інституту народознавства НАН України (Львів).
9. *Колесса Філарет*. Матеріали до Поліського збірника. Інструментальні мелодії з Полісся. Рукопис /Філарет Колесса // Приватний архів Ф. Колесси у Львові.
10. *Колесса Філарет*. Матеріали до Поліського збірника. Друк для коректи. Рукопис / Філарет Колеса // Приватний архів Ф. Колесси у Львові.
11. *Колесса Філарет*. Матеріали до Поліського збірника. Мелодії списані безпосередньо з голосу. Рукопис // Приватний архів Ф. Колесси у Львові.
12. *Колесса Філарет*. Матеріали до Поліського збірника. З валиків фонографу списав Ф. Колесса. Рукопис // Приватний архів Ф. Колесси у Львові.
13. *Колесса Філарет*. Матеріали до Поліського збірника. Sprawozdanie z Поліської наукової експедиції (Чернетка). Рукопис / Філарет Колесса // Приватний архів Ф. Колесси у Львові.
14. *Колесса Філарет*. Матеріали до Поліського збірника. Zezwolenie № 238/32 // Приватний архів Філарета Колесси у Львові.
15. а) *Колесса Філарет*. Мелодії українських народних дум / Філарет Колесса. – Львів, 1910. – Серія I. – (Матеріали до української етнології ЕК НТШ. – Т. XIII); 1913. – Серія II. – (Матеріали до української етнології ЕК НТШ. – Т. XIV); б) *передрук*: Колесса Філарет. Мелодії українських народних дум / Філарет Колесса. – Київ, 1969. – 592 с.
16. *Колесса Філарет*. Народна музика на Поліссі // Колесса Філарет. Музикознавчі праці. – Київ, 1970. – С. 409-425.
17. *Колесса Філарет*. Народні пісні з галицької Лемківщини : Тексти й мелодії / Філарет Колесса. – Львів, 1929. – (Етнографічний збірник НТШ. – Т. 39–40).
18. *Колесса Філарет, Мошинський Казімеж*. Музичний фольклор з Полісся (Систематизація матеріалу, вступна стаття, пісенні паралелі Ф. Колесси) / Упорядкування, вступна стаття, примітки, переклад з польської Софії Грици / Філарет Колесса, Казімеж Мошинський. – Київ, 1995. – 432 с.
19. Листи Івана Зілинського до Філарета Колесси. Рукопис // Приватний архів Філарета Колесси у Львові.
20. Листи Казімежа Мошинського до Філарета Колесси. Рукопис // Приватний архів Філарета Колесси у Львові.
21. Листи Каси імені М'яновського до Філарета Колесси. Рукопис // Приватний архів Філарета Колесси у Львові.
22. Листи Ядвіги Клімашевської до Філарета Колесси. Рукопис // Приватний архів Філарета Колесси у Львові.
23. *Павлюк Степан*. Мошинський Казимир / Павлюк Степан // Мала енциклопедія українського народознавства. – Львів, 2007. – С. 794.
24. *Шуст Ярослав*. Огляд бібліографії наукових праць Філарета Михайловича Колесси. Рукопис // Приватний архів Філарета Колесси у Львові.
25. *Шуст Ярослав*. Ф. М. Колесса / Ярослав Шуст. – Київ, 1955.
26. *Bobrowska Jadwiga*. Polska folklorystyka muzyczna / Jadwiga Bobrowska. – Katowice, 2000. – 347 s.
27. *Czekanowska Anna*. Muzyczny Folklor z Polessja. Ze zbiorów Filareta Kolessy i Kazimierza Moszyńskiego. Red. Zofia Hryca, wstęp Filaret Kolessa i Zofia Hryca. Muzyczna Ukraina, Kijów 1995 ss. 418 + 14 niepaginowanych, 180 melodii wokalnych (z wariantami) i 26 melodii instrumentalnych / Anna Czekanowska // Muzyka. – № 2 (165). – 1997. – S. 104-107.

28. *Dahlig Piotr*. Tradycje muzyczne a ich przemiany / Piotr Dahlig. – Warszawa, 1998. – 711s.
29. *Krzyżanowski Julian*. Moszyński Kazimierz / Julian Krzyżanowski // Słownik folkloru polskiego. – Warszawa, 1965. – S. 236-237.
30. Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942 / The Phonograms of Lithuanian Ethnographic Music 1908–1942. Sudarė ir parengė / edited by Austė Nakienė, Rūta Žarskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
31. *Moszyński Kazimierz* // Encyklopedia muzyki. – Warszawa, 1995. – S. 576.
32. *Moszyński Kazimierz*. Kultura ludowa Słowian / Kazimierz Moszyński. – Kraków, 1934. – Cz. 2, zesz. 1 : Kultura duchowa; 1939. – Cz. 2, zesz. 2 : Kultura duchowa.
33. *Moszyński Kazimierz*. O badaniach muzyczno-etnograficznych na Polesiu w r. 1932 / Kazimierz Moszyński // Lud słowiański. – T. III, zeszyt I. 1932. – S. B 69-B 79.
34. The Institute of Lithuanian Literature and Folklore // <http://archyvas.liti.lt/> – доступно 30. 09. 2010.
35. *Žarskienė Rūta*. Collections of the Lithuanian Folklore Archives and their Digitization / Rūta Žarskienė // Traditions and Innovations in Contemporary Society II Tartu, 2008. – P. 15.
36. *Žarskienė Rūta* The Wax Cylinder Collection of the Lithuanian Folklore Archives / Rūta Žarskienė // Historical Sources and Source Criticism. – 2010, Svenskt visarkiv. – P. 191-202.

Iryna Dovahlyuk. To the history of Filaret Kolessa's and Kazimiezh Moshynski's Polissya expedition. Music-ethnographic 1932 expedition to middle Polissya, in which Filaret Kolessa, Kazimiezh Moshynski and his assistant Yadviga Klimashevskaya took part, was important common Ukrainian-Polish project of Polissya residents' musical folklore research. The expedition's considerable successful result (over two hundred recorded melodies) was secured by using phonograph. At least 24 phonographic cylinders were recorded by the expedition, some of them remain till now.

Keywords: Filaret Kolessa, Kazimiezh Moshynski, Middle Polissya, music-ethnographic expedition, sound recording.

Ирина Довгальук. К истории полесской экспедиции Филарета Колессы и Казимежа Мошинского. Музыкально-этнографическая экспедиция на среднее Полесье 1932 года, в которой приняли участие Филарет Колесса, Казимеж Мошинский и его ассистентка Ядвига Климашевская – важный совместный украинско-польский проект изучения музыкального фольклора полещуков. Значительный конечный результат экспедиции (свыше двух сотен записанных мелодий) обеспечило использование в собирательской работе фонографа. Было записано не менее 24 фонографических валика, несколько из них сохранилось и сегодня.

Ключевые слова: Филарет Колесса, Казимеж Мошинский, среднее Полесье, музыкально-этнографическая экспедиция, фонографирование.